

УДК 378.147 3-63

АННА ЗІНЧЕНКО

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

АКСІОЛОГІЧНА СКЛАДОВА КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА У КОНТЕКСТІ ВИМОГ А.С. МАКАРЕНКА ДО ВИХОВАННЯ

Проаналізовано аксіологічний складник комунікативної толерантності майбутнього вчителя в навчально-професійній взаємодії, окреслено його етичний та естетичний критерії, а також досліджено їхні показники, у контексті вимог А.С.Макаренка до виховання особистості.

***Ключові слова:** комунікативна толерантність, майбутній педагог, навчально-професійна взаємодія, критерії та показники аксіологічного складника комунікативної толерантності, вимоги до виховання, методи виховання А.С. Макаренка.*

Постановка проблеми. У контексті гуманізації освіти проблема підвищення ефективності толерантного педагогічного спілкування набуває особливого значення, оскільки завдяки цьому реалізуються принципи рівності, партнерства і взаємної поваги, запропоновані педагогікою співробітництва [1, с. 144 – 177]. Істинність тези підтверджена й тим, що, ранжируючи якості вчителя, важливі для його професійної діяльності, науковці, педагоги-практики й майбутні вчителі на перше місце ставлять розвинену комунікативну толерантність. Як слушно наголошує Ш. Амонашвілі, «...дітям треба давати можливість, спілкуючись з учителем, почуватися рівноправними соратниками, відчувати, що вони потрібні педагогові, що без них йому важко» [2, с. 154].

Отже, комунікативна толерантність – одна з найважливіших особистісних якостей і водночас провідний принцип діяльності педагога. У структурі особистості студента – майбутнього вчителя – цей феномен об'єктивно динамічний, оскільки базований на аксіологічних характеристиках, зокрема на ціннісних етичних та естетичних комунікативних орієнтирах, що позначається на розвитку численних психічних процесів спілкування в ході навчально-професійної взаємодії.

Науковий пошук реалізовано в межах науково-дослідницької держбюджетної теми кафедри педагогіки вищої школи і освітнього менеджменту Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького «Моделювання професійної діяльності майбутнього фахівця в умовах інтеграції України в європейський освітній простір» (державний реєстраційний номер № 0109U002550).

Аналіз публікацій. Аксіологічний складник у структурі комунікативної толерантності особистості досліджували Т. Білоус, В. Бойко, Я. Довгополова, О. Скрябіна, Ю. Тодорцева, С. Толстікова та інші вчені, однак наявні теоретичні напрацювання стосуються загально методологічних основ досліджуваного феномену. З огляду на це актуалізується проблема виявлення аксіологічних характеристик комунікативної толерантності майбутніх педагогів, що пов'язані з особливостями спілкування на різних рівнях: студент – студент в академічній групі, студент – студент на одному курсі, студент – студент на різних курсах, студент – викладач, студент – куратор академгрупи, студент – адміністрація університету, студент – учень та студент – учитель під час педпрактики. На кожному із цих рівнів аксіологічні виміри комунікативної толерантності можна тлумачити як відповідний функціональний стан особистості студента, зумовлений спрямованістю навчально-професійної взаємодії, яка за своїм характером може бути індивідуально-деструктивною, інформаційною, інтерактивною й світоглядною. Однак, яким би не був характер цієї взаємодії, аксіологічний складник комунікативної толерантності можна уявити як сукупність стійких параметрів, що зберігаються в мінливих умовах спілкування.

Мета статті полягає в аналізі аксіологічного складника комунікативної толерантності студентів педагогічних спеціальностей університетів у навчально-професійній взаємодії та в дослідженні його критеріїв і показників у контексті вимог А.С. Макаренка до виховання.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи мету й стратегію виховання майбутніх педагогів у вищих навчальних педагогічних закладах України, вітчизняні дослідники звертаються до історичних джерел і поглядів на цю проблему класиків української педагогіки, зокрема до пелагічної спадщини А.С. Макаренка, що не втратила своєї актуальності в наш час. За радянського періоду в основі більшовицької концепції виховання була закладена антихристиянська ідеалістична теорія, що ґрунтувалася на вірі у привід «вічного щастя» – комунізму в поєднанні з тотальним контролем за життям, навчальною і професійною діяльністю людини. Така стратегія виховання зумовлювала формування в особистості почуття страху, переживання за свої обов'язки, майбутню трудову діяльність, життя власних дітей.

А.С.Макаренко як педагог формувався в системі комуністичних цінностей, проте робив усе можливе, щоб виховати справжнього громадянина своєї Вітчизни – моральностіку, творчу, усебічнорозвинену, працюовиту особистість. Погляди класика української і світової педагогіки на мету й основні завдання виховання співзвучні з вимогами сучасних законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепції національного виховання, у яких акцентується увага на тому, що метою виховання в сучасних українських навчальних закладах є всебічний розвиток людини як особистості й найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, виховання високих моральних якостей. Одне з важливих питань формування особистості у працях А.С. Макаренка було виховання її волі й характеру. Він ввів у науковий обіг поняття «моральне обличчя особистості» як рушійної сили її поведінки та вчинків. На думку педагога, воля і характер неспадкові, небіологічно зумовлені якості. Вони виховуються в конкретних суспільно-історичних ситуаціях. Особливу увагу А.С. Макаренко приділяв вихованню особистості в сім'ї. Проте основою системи виховання в педагогічній діяльності педагога є вчення про колектив. Його спостереження, власний досвід переконали в тому, що кожна особистість безпосередньо залежить від середовища, в якому вона перебуває, від стосунків, що складаються в неї з колективом. До основних принципів виховання в колективі Макаренко відносив повагу і вимогливість, щиросердність і відкритість, турботливість і уважність, знання, вправи, працю, любов до вихованця, покарання й винагороду [16].

Учення А.С. Макаренка про виховання мало випереджувальний характер. Сформульовані ним принципи виховання складають основу сучасної аксіології, категорійний апарат якої містить ключове поняття «цінність», тобто такі характеристики особистості (суб'єкта ціннісних взаємин), як значення, смисл, оцінка, потреба, мотивація, ціннісні орієнтації тощо [7, с. 24]. Ціннісні взаємини між людьми, базуючись на комунікації, об'єднують їх та утворюють осередки, як-от: сім'я, колектив, народність, нація, держава, суспільство. З огляду на це, цінності толерантної комунікації постають внутрішнім прагненням людини до гармонії в спілкуванні.

У низці фундаментальних досліджень (Б. Анан'єв, О. Леонтьєв, І. Бех та ін.) ціннісні орієнтації слугують детермінантами моральної поведінки особистості, забезпечуючи її цілісність, стабільність і довершеність. Саме тому розвинені ціннісні орієнтації – ознака зрілої особистості. У контексті комунікативної толерантності усталена й несуперечлива сукупність ціннісних настанов у процесі спілкування зумовлює такі якості особистості, як чуйність, відданість моральним ідеалам, здатність до вольових зусиль заради цих ідеалів і цінностей, активність життєвої позиції. Зважаючи на це, ціннісне орієнтування майбутніх педагогів на толерантну комунікацію в навчально-професійній взаємодії має бути об'єктом цілеспрямованого педагогічного впливу. Як слушно зауважував О. Леонтьєв, цінності, що склалися в культурі, є лише тоді дієвими для людини, коли набудуть для неї «особистісного смислу» і коли людина, перетворивши їх на особистісному рівні, здатна проектувати майбутнє [10].

Ю. Габермас стверджував, що будь-яка комунікація за своєю природою – нормативна й впливає із визнання кожного з учасників акту спілкування як особи, гідної поваги. Визнання особистої значущості партнерів спілкування, що своєю чергою зумовлює відповідальне,

раціональне, поважне ставлення до них, – головний принцип універсалізації комунікативної етики, яка становить ядро толерантних взаємин. Тому для комунікативної толерантності конститутивним стає «етичний принцип взаємності, а проблемою – відсутність взаєморозуміння, засобом розв'язання якої слугує дискурс (діалог), спрямований на волевиявлення і досягнення інтерсуб'єктного консенсусу щодо смислових взаємозв'язків, цінностей та норм» [14, с. 65]. У контексті комунікативної толерантності проголошений Ю. Габермасом принцип справедливого «залучення іншого» не лише до розмови, але й до буття в розмаїтому світі означає передусім те, що межі будь-якої спільноти відкриті для всіх, навіть для тих, хто хоче бути для інших її членів чужим, а «невблаганний егалітаризм «справедливості» потребує натомість чутливості до відмінностей, які різнять індивідів: кожен вимагає від іншого поважати його інакшість» [5, с. 19].

У професійній підготовці майбутніх учителів використання парадигми теоретичного конструкту комунікативної етики дає змогу гармонізувати навчально-виховний процес у ВНЗ. До основних норм комунікативної етики зараховують такі:

- 1) абсолютність волі до раціональності, що звучить у вигляді своєрідного категоричного імперативу: «аргументуй раціонально»;
- 2) абсолютність волі до розумного консенсусу;
- 3) обов'язкова умова розумної згоди у розв'язанні практичних питань;
- 4) розумна згода щодо розв'язання проблеми особливостей ідеальної та реальної комунікативної спільноти [8, с. 99].

Серед перерахованих норм на першому місці, як і у А.С. Макаренка, постає воля.

Для реалізації окреслених норм комунікативної етики Ю. Габермас оперує поняттям «конструктивне навчання». Завдяки такому підходові вчений сформулював ключовий принцип етики комунікативної толерантності: кожна норма повинна відповідати тій умові, щоб прямі та побічні дії, які працюватимуть для задоволення інтересів кожного окремого індивіда, могли без якого-небудь примусу бути прийняті всіма, кого вони стосуються [12]. Цей принцип має три компоненти:

а) когнітивізм – передбачає розв'язання морально-етичних проблем через раціональне обговорення та аргументацію;

б) універсалізм – кожен учасник дискусії принципово здатний дійти згоди стосовно суджень про норми дії;

в) формалізм – елімінує ціннісні орієнтири, але залишає нормативні питання щодо справедливості, які можуть бути розв'язані в процесі дискусії.

Отже, ціннісні етичні орієнтири комунікативної толерантності майбутнього педагога – це насамперед реалізація норм і принципів мовної етики. На цьому наголошує автор підручника з етики В. Малахов, стверджую, що дотримання елементарних вимог толерантності має принципове значення і своєрідну цінність цього виміру людського спілкування [11, с. 328].

Окрім етичних, у комунікації особливо чітко виявляються й естетичні норми. На думку А. Федя, «естетика спілкування повинна тлумачитись як розкриття в кожному індивідуумі потенційно закладених можливостей прояву ідеї прекрасного, у якій відчувають потребу ті, хто спілкується» [13, с. 166]. Учений обґрунтовує схематичну теоретичну модель естетики спілкування у вигляді піраміди, основою якої є загальнолюдські форми моралі, а її вершиною – любов. Тіло піраміди утворюють два будівельні блоки:

- 1) мистецтво – естетика спілкування – інтелігентність;
- 2) зовнішність – культурні форми спілкування – мова [13, с. 227].

На наш погляд, окреслену теоретичну модель естетики спілкування можна обирати за основу естетичних орієнтирів комунікативної толерантності майбутнього вчителя як процесу професійної самоідентичності особистості студента, що, на думку М. Варбана, формується через рефлексію навчально-професійних інтересів, цілей, очікувань, дій, досягнень, результатів, якостей, які становлять потенціал професіонала, цінностей майбутньої професійної діяльності тощо [4, с. 81]. З огляду на це, естетична орієнтація

комунікативного розвитку майбутнього вчителя передбачає усвідомлення необхідності самопізнання й самооцінювання краси та довершеності власного спілкування, ототожнення його з естетичним ідеалом учителя-професіонала, який майстерно володіє словом, бо саме слово, за твердженням А. Федя, «здатне нести ознаки глибинного проникнення думки в об'єкти дійсності, несе в собі красу» [13, с. 236]. Естетична цінність спілкування майбутнього вчителя полягає в тому, що воно спрямоване в гуманістичній орієнтації на прекрасне – невід'ємний аспект комунікативної толерантності й дієву основи педагогічного артистизму.

Здатність учителя яскраво й емоційно-образно перекодовувати інформацію в потрібному руслі є якістю, що нині має реальне право бути складником професіограми сучасного педагога. Саме тому формування артистизму майбутнього педагога – одне з провідних завдань його естетичного розвитку.

В. Леві у книзі «Мистецтво бути собою» пропонує портрет «генія комунікабельності», основними рисами якого є високий інтерес до інших людей, відсутність тривожності, адекватний зворотний зв'язок, пластичність поведінки, артистизм, деяка агресивність, що створює підтекст сили, оптимізм, не упередженість, уміння передбачати поведінку інших людей, яке розвивається внаслідок спостережливості, симпатії до людей, бачення в них хорошого і прийняття їх такими, якими вони є насправді [9, с. 11 – 14]. Серед цих рис особливу роль відіграє привабливість учасника комунікації, завдяки чому людина завойовує симпатію і повагу співрозмовників. Привабливість означає ефектну зовнішність, високу інтелігентність, артистизм тощо. У психології цю якість нормалізують терміном «фасцинація» (англ. *fascination* – очарування). Серед її засобів – особливий погляд (прямий, променистий, твердий і водночас теплий), голос (багатий за тембром, гнучкий за модуляціями); ритм мовлення (подібний до музичного ритму, але неодноманітний), інтелектуальні якості (високий рівень здатності до імпровізації, насиченість мовлення словесними конструкціями, ситуативність розуму, наявність зворотного зв'язку з партнером у спілкуванні).

У контексті естетики комунікативних властивостей педагога артистизм – «це особлива образно-емоційна мова творіння нового; проникливий стиль співтворчості педагога й учня, орієнтований на розуміння і діалог з Іншим» [3, с. 15]. Тому з позицій комунікативної толерантності слово вчителя, як стверджує Л. Кассіль, «повинне координуватися з можливостями сприйняття слухачів-учнів» [6, с. 69]. Окрім словесного оформлення педагогічної дії вчитель має володіти й іншими естетично-комунікативними вміннями, як-от темпоритмом, партитурою, налаштуванням, мізансценічним угрупованням спілкування тощо. Такий характер педагогічного спілкування продукує гармонію зовнішніх і внутрішніх виявів учителя, стимулює в учнів переживання емоційного задоволення, відчуття прекрасного, запобігаючи появі естетичного бар'єру.

Формування комунікативної толерантності майбутніх педагогів в умовах університетської підготовки супроводжується інформаційним забезпеченням, спрямованим на оволодіння студентами мовного етикету й моральної свідомості, що сприяє набуттю знань про зразки толерантної комунікативної поведінки, співвідношення належного й дійсного й про призначення бажаної поведінки – зробити спілкування передбаченим для забезпечення загального комфорту навчально-професійної взаємодії. Однак суто інформативних знань про толерантну поведінку недостатньо. Їх потрібно привести в дію. На цьому наголошував А. Макаренко, критикуючи «широко прийняте в нас словесне виховання, тобто нескінченне говоріння про різні гарні речі без супроводу їх гімнастикою поведінки» [15, с. 181].

Окреслені естетико-комунікативні риси педагогічного артистизму сприяють формуванню привабливого водночас з тим толерантного образу педагога. Саме тому естетична орієнтація в комунікативній толерантності майбутнього педагога передбачає ідентифікацію з пантомімічним (візуальний портрет, що створюється поглядом, усмішкою, пластичністю і темпоритмом рухів, їхньою красою і гармонійністю) та вербальним (портрет духовного плану, що складається завдяки багатству й мелодиці мови, ритмічності й енергетики фраз) образами вчителя. Успішний перебіг цього процесу в майбутній професійній діяльності вможливує те,

що студент під час педагогічного спілкування матиме змогу зреалізувати «мотиваційну» (формування переконань завдяки образному узагальненню картини світу), «мобілізаційну» (утвердження віри в успіх навчальної діяльності учнів), «атрактивну» (особистісна самопрезентація для впливу на соціально-психологічні механізми сприйняття дитиною себе як особистості і своїх дій), «фаліситативну» (така взаємодія між учителем та учнем, що сприяє прийняттю, розумінню вияву терпимості до чужої культури, суджень, віри), «стимульовальну» (підвищення творчої активності учнів на засадах педагогіки співпраці, ненасилля, співучасті й співпереживання) й «синтетичну» (синтез устремлень педагога й учнів для досягнення емоційно-психологічної єдності шляхом спільного переживання радощів спілкування) функції педагогічного артстизму [3, с. 75 – 76].

Висновки. Критеріями аксіологічного складника комунікативної толерантності майбутнього вчителя в навчально-професійній взаємодії визначено:

- 1) етична орієнтація комунікації за показниками:
 - ціннісні настанови на чуйність і відданість моральним ідеалам у спілкуванні;
 - визнання особистої значимості партнерів спілкування на основі відповідального й шанобливого ставлення до них;
 - прагнення розв'язати морально-етичні проблеми через раціональне обговорення та аргументацію в спілкуванні на засадах справедливості;
- 2) естетична орієнтація комунікації за показниками:
 - прагнення до краси й довершеності (артистизму) спілкування;
 - бажання бути зовнішньо і внутрішньо привабливим учасником спілкування;
 - ідентифікація себе з пантомімічним і вербальним образами ідеального вчителя в процесі спілкування.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого аналізу та визначення критеріїв і показників потребують інші складники (індивідуально-типологічний, когнітивний, діяльнісний) комунікативної толерантності студентів педагогічних спеціальностей університетів у навчально-професійній взаємодії.

Список використаних джерел

1. Амонашвили Ш. А. Основания педагогики сотрудничества / Ш. А. Амонашвили // Новое педагогическое мышление / Под ред. А. В. Петровского. – М.: Педагогика, 1989. – С. 144 – 177.
2. Амонашвили Ш. А. Педагогическая симфония: В 3-х ч. / Ш. А. Амонашвили. – Екатеринбург: Изд. Уральского ун-та, 1993. – Ч. 3. – 216 с.
3. Булатова О. С. Педагогический артистизм: [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / О. С. Булатова. – М.: Академия, 2001. – 240 с.
4. Варбан М. Ю. Рефлексія професійного становлення в юнацькому віці / М. Ю. Варбан // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6 – 7. – С. 80 – 83.
5. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії / Ю. Габермас. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с.
6. Кассиль Л. А. Собрание сочинений : В 5 т. / Л. А. Кассиль. – М. : Терра, 2009. – Т. 3. – 512 с.
7. Котова И. Б. Педагог: профессия и личность / И. Б. Котова, Е. Н. Шиянов. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 1997. – 144 с.
8. Кошарний С. О. Доля новітньої німецької філософії інтерсуб'єктивності: між життєвим світом та абсолютним розумом / С. О. Кошарний // Ціннісні орієнтації (Аналіз соціальнофілософських концепцій заходу 80 – 90-х років). – К.: Наукова думка, 1995. – С. 75 – 110.
9. Леви В. Л. Искусство быть собой / В. Л. Леви. – М. : Знание, 1991. – 256 с.
10. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
11. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: [навч. посібник] / В. А. Малахов. – 4-те вид. – К. : Либідь, 2002. – 384 с.
12. Марков Б. В. Мораль и разум: [научн. деятельность философа и социолога Юргена Хабермаса] / Б. В. Марков // Моральное сознание и коммуникативное действие. – СПб., 2000. – С. 287 – 377.
13. Федь А. М. Естетичний світ педагога: [монографія] / А. М. Федь. – Слов'янськ: ПП «Канцлер», 2005. – 300 с.
14. Habermas J. Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln / J. Habermas. – Frankfurt am Main, 1983. – 350 s.
15. Макаренко А. С. Сочинения в 7 т. / А. С. Макаренко. – М.: АПН РСФСР, 1952. – Т. 2. – 496 с.
16. Макаренко А. С. Про виховання. – [Електронний ресурс] : studentam.net.ua

Стаття надійшла до редакції 11.02.2013

Зинченко А.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

АКСИОЛОГИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА В КОНТЕКСТЕ ТРЕБОВАНИЙ А.С. МАКАРЕНКО К ВОСПИТАНИЮ

Проанализирована аксиологическая составляющая коммуникативной толерантности будущего учителя в учебно-профессиональном взаимодействии, очерчены ее этический и эстетичный критерии, а также определены их показатели в контексте требований А.С. Макаренко к воспитанию личности.

Ключевые слова: коммуникативная толерантность, будущий педагог, учебно-профессиональное взаимодействие, критерии и показатели аксиологической составляющей коммуникативной толерантности, требования к воспитанию, методы воспитания А.С. Макаренко.

Zinchenko A.

Cherkassy national university of name Bohdan Khmelnytskyi, Ukraine

A CONSTITUENT OF AXIOLOGY COMMUNICATIVE TOLERANCE OF FUTURE TEACHER IS IN THE CONTEXT OF REQUIREMENTS OF A.S. MAKARENKO TO EDUCATION

In the article axiological component of communicative tolerance of the future teacher in educational professional interaction is analysed, its ethic and aesthetic criteria are outlined, and also their parameters are defined in the context of the requirements of A.S. Makarenko to educate a person.

Keywords: communicative tolerance, the future teacher, educational professional interaction, criteria and parameters of axiological component of communicative tolerance, requirements for education, methods of education A.S. Makarenko.